

LBRIS

We know
books

RYAN HOLIDAY
STEPHEN HANSELMAN

VIETILE
STOICILOR
ARTA DE A TRĂI
DE LA ZENON LA
MARCUS AURELIUS

Traducere din limba engleză
și note George Tudorie

EDITURA
SENECA

CUPRINS

INTRODUCERE	7	ARIUS DIDYMUS - al doilea făuritor de regi	187
ZENON - profetul	15	AGRIPPINUS - cel diferit	197
CLEANTHES - apostolul	28	SENECA - ambițiosul	203
ARISTO - provocatorul	42	CORNUTUS - omul obișnuit	230
CHRYSIPPOS - luptătorul	54	GAIUS RUBELLIUS PLAUTUS - omul care n-a vrut să fie rege	234
ZENON - păstrătorul	67	THRASEA - neînfricatul	240
DIOGENES - diplomatul	71	HELVIDIUS PRISCUS - senatorul	250
ANTIPATER - moralistul	82	MUSONIUS RUFUS - neclintitul	257
PANAITIOS - mediatorul	92	EPICTET - omul liber	271
PUBLIUS RUTILIUS RUFUS - ultimul om cinstit	106	IUNIUS RUSTICUS - devotatul	289
POSIDONIUS - geniul	116	MARCUS AURELIUS - filosoful-rege	299
DIOTIMOS - răutăciosul	127	CONCLUZII	324
CICERO - tovarășul de drum	130	Calendar al stoicilor și al lumii greco-romane	332
CATO CEL TÂNĂR - omul de fier al Romei	152	Surse în limba română	344
PORCIA CATO - femeia de fier	172	Alte lucrări	345
ATHENODOROS CANANITUL - făuritorul de regi	181		

stăpânire de sine și fericire. Acest itinerar, fie că începe în Grecia antică, fie în America de azi, este unul care transcende epocile. Este fundamental. Este unul greu. Și de aceea întrebăm, așa cum au întreat și stoicii: cine mă poate ajuta? Ce este drept? Încotro este nordul adevărat?

În *Gânduri către sine însuși*, Marcus Aurelius scria: „Căci ai încercat rătăcind pe atâtea căi și nu ai aflat nicăieri un mod de a trăi fericit: nici în silogisme, nici în bogăție, nici în glorie, nici în bucurie, nicăieri”.*

Dacă filosofia este ceva anume, atunci ea reprezintă un răspuns la această întrebare – cum să trăiești. Asta căutăm.

„Vrei să știi ce îți promite filosofia neamului omenesc?”, întrebă Seneca în *Scrisori către Lucilius*: „Sfatul cel bun”.**

Vă revine dumneavoastră, după ce veți citi aceste pagini, să țineți seamă de acest sfat și să vă străduiți să duceți la capăt ceea ce Seneca a descris drept cea mai importantă sarcină a unui cititor de filosofie – actul de a transforma vorbele în fapte, de a transforma învățăturile deduse din viețile bărbaților și femeilor care ne-au precedat, existența și sfârșitul lor, reușitele și eșecurile lor, în acțiuni întreprinse în lumea reală.

Doar asta și nimic altceva îi conferă cuiva titlul de Filosof.

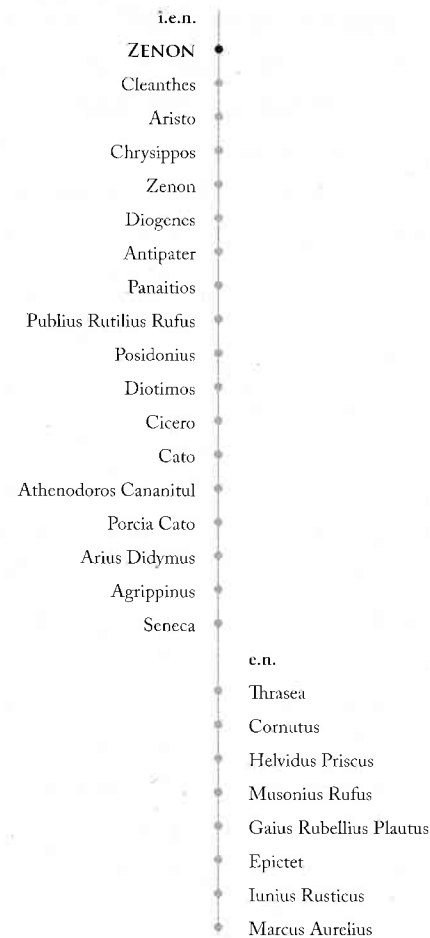
* Citatele din *Gânduri către sine însuși* – în acest caz, din cartea a VIII-a – sunt preluate din ediția bilingvă publicată în 2013, de Editura Humanitas (traducere de Cristian Bejan). (n.tr.)

** Citatele din *Scrisori către Lucilius* – în acest caz, din Scrisoarea 48 – sunt preluate din ediția publicată în 2013, de Editura Seneca (traducere de Ioana Costa). (n.tr.)

ZENON - PROFETUL

(334 - 262 î.e.n.)

Originar din Kition, Cipru

Povestea stoicismului începe, așa cum e și potrivit, cu o nenorocire. Într-o zi aleasă de soartă, spre sfârșitul secolului al IV-lea î.e.n., negustorul fenician Zenon a pornit pe Marea Mediterană cu o încărcătură de purpură tiriană*. Apreciat de bogați și de aristocrați, care-și vopseau veșmintele cu el, acest pigment prețios era obținut prin munca grea a sclavilor pornind de la sângele unor melci marini, care era uscat la soare până când, așa cum spunea un istoric antic, „valora egalul greutateii sale în argint”. Negoțul familiei lui Zenon avea drept obiect una dintre cele mai prețioase mărfuri ale lumii antice și, cum li se întâmplă adesea întreprinzătorilor, afacerea respectivă era o luptă de fiecare zi.

Nu se știe ce anume a provocat naufragiul. O furtună? Un atac al piraților? O greșală de navigație? Și de ce ar mai conta? Zenon a pierdut totul – și corabia, și marfa – și asta într-o vreme în care nu existau asigurări sau capital de risc. Pierderea a fost irecuperabilă. Și totuși, acest negustor lovit de soartă se va bucura mai târziu de nenorocirea sa, spunând: „Am făcut o călătorie profitabilă când mi s-a scufundat corabia”. Tocmai acel naufragiu l-a purtat pe Zenon către Atena și pe calea care avea să ducă la crearea filosofiei stoice.

Așa cum se întâmplă cu toți profetii când vine vorba de legende despre rădăcinile lor, și în cazul lui Zenon există povești contradictorii despre prima parte a vieții sale, inclusiv în privința naufragiului. Una dintre aceste povești ni-l arată pe Zenon deja în Atena când a aflat de pierderea mărfurilor sale, prilej cu care ar fi spus: „Bine ai făcut, Soartă, să mă conduci astfel spre filosofie!”. Iar după alte păreri, el ar fi vândut deja marfa în Atena până să ia drumul filosofiei. Este destul de posibil, de asemenea, ca el să fi fost trimis la Atena de părinții săi, pentru a scăpa de războiul teribil

* „Tiriană” – din orașul Tir (n.tr.)

dintre moștenitorii lui Alexandru Macedon, război care îi devasta țara. Apoi, unele surse ne spun că, atunci când a ajuns în Atena, Zenon ar fi deținut proprietăți și investiții în comerțul pe mare pe care azi le-am prețui la multe milioane. Iar după un alt izvor, Zenon ar fi ajuns în anul 312 î.e.n., la vârsta de 22 de ani, chiar anul în care orașul său natal a fost ras de pe fața pământului, iar regele său a fost ucis de către un invadator*.

Dintre toate poveștile posibile despre originea unei filosofii a rezilienței și autostăpânirii, a ignorării suferinței și nenorocului, cea despre un dezastru neașteptat pare cea mai potrivită – indiferent dacă Zenon și ai săi au fost reduși sau nu la zero din punct de vedere financiar de acea întâmplare. Un naufragiu ar fi putut la fel de bine să-l împingă pe Zenon către o viață obișnuită ca negustor pe uscat, sau, sărăcindu-i familia, l-ar fi putut duce către băutura și mizerie. Nimic din toate astea, însă; naufragiul a devenit ceva de care Zenon s-a folosit – el l-a luat ca pe o provocare căreia i-a dat răspuns, ceva ce l-a îndreptat spre o nouă viață și un nou mod de a fi.

Această capacitate de adaptare era o calitate de supraviețuitor foarte potrivită acelor vremuri. Lumea copilăriei lui Zenon fusese una haotică. În 333 î.e.n., la un an după ce Zenon se naștea în Kition, un oraș grecesc din Cipru, Alexandru Macedon elibera insula după două secole de stăpânire persană. Din acel moment, locurile natale ale lui Zenon deveneau o piesă importantă pe tabla de șah schimbătoare a unor imperii în destrămare – o piesă care avea să treacă prin multe mâini.

Tatăl lui Zenon, Mnaeas, a trebuit să navigheze, la propriu, prin aceste ape tulburi, el străbătând mările cu afacerile familiei. Va fi trebuit să se strecoare prin blocade, să dea mită sau să evite

* Este vorba de Ptolemeu I, general al lui Alexandru Macedon și apoi rege al Egiptului, care a cucerit Cipru și, implicit, Kition (Larnaca de azi) în 312 î.e.n. (n.tr.)

dușmani călătorind din Cipru spre Sidon, de la Sidon la Tir, de la Tir la Pireu, marele port de lângă Atena, și înapoi. Se pare că el a fost totuși un tată iubitor, care îi aducea fiului său, din călătorii numeroase cărți, inclusiv cele despre Socrate.

Probabil că nici nu s-a pus problema dacă Zenon urma să se ocupe de negoțul familiei, urmându-și tatăl pe mări, vânzând purpură feniciană și visând la aventuri și avuții. Aflăm despre el că era înalt și subțire, și că pielea sa închisă la culoare și postura îi aduseseră umflate, moale și slăbit – trăsături care i-au adus o anumită stângăcie și timiditate pe măsură ce a înaintat în vârstă și s-a obișnuit cu viața pe uscat.

Dincolo de toate necunoscutele în privința împrejurărilor în care Zenon a ajuns în Atena, știm cum era orașul în acea perioadă. Atena era un centru comercial dinamic, cu 21000 de cetățeni, încă pe jumătate atâția străini, precum și o populație uriașă de sclavi, de ordinul sutelor de mii. Orașul era cu totul orientat spre afaceri, fiind condus de o elită educată care, datorită prosperității și erudiției, avea timpul necesar să studieze și să dezbată idei despre care discutăm și azi. Atena era, așadar, un teren propice pentru transfigurarea care îl aștepta pe Zenon. Știm de fapt cu precizie și unde s-a produs această deșteptare – într-un loc uimitor de modern: o librărie.

Într-o zi, Zenon a lăsat deoparte zbuciumul negoțului și a mers să răsfoiască titlurile dintr-o librărie, căutând ceva de citit. Acolo a auzit că urma să fie ținută o cuvântare. Așezându-se pe un scaun, Zenon l-a ascultat pe librar citind din mai multe cărți despre Socrate, filosoful care fusese condamnat la moarte în Atena cu un secol în urmă. Tatăl său îi povestise despre ideile lui Socrate pe când era băiețandru.

Într-una din călătoriile sale de dinainte de naufragiu, poate inspirat de un pelerinaj asemănător făcut de Socrate, Zenon

întrebese un oracol ce trebuia să facă pentru a duce cea mai bună viață posibilă. Răspunsul oracolului fusese: „Pentru a duce cea mai bună viață, ar trebui să vorbești cu morții.” Ascultând cuvintele lui Socrate reînviat în acea librărie, poate chiar cea din care tatăl său cumpărase cărți cu ani în urmă, trebuie că Zenon a simțit că făcea tocmai ce-l sfătuisese oracolul.

Nu asta reprezintă cărțile, până la urmă? Un mod de a căpăta înțelepciune de la cei care nu mai sunt cu noi?

Pe măsură ce librarul citea din cartea a doua din *Convorbirile memorabile* ale lui Xenofon*, Zenon auzea învățăturile lui Socrate așa cum fuseseră ele transmise chiar pe acele străzi, la câteva generații distanță. Fragmentul care l-a impresionat cel mai mult a fost „Alegerea lui Heracles”, povestea unui erou aflat la răscruce – cum era și cazul lui. Acest mit ni-l arată pe Heracles obligat să aleagă între două tinere femei, una reprezentând virtutea, iar alta viciul – una o viață de muncă grea și cinstită, cealaltă lenea. Zenon o va fi auzit astfel pe Virtute grăind: „Dacă, în sfârșit, vrei să-ți călești corpul și să-l faci să slujească minții, trebuie să-l obișnuiești cu asta și să-l exersezi cu trudă și sudoare”**. Pentru ca apoi să o audă pe cea care întruchipa viciul: „Te gândești, Heracles, cât de greu și lung este drumul spre bucurii, pe care femeia asta ți-l arată? Eu însă te voi conduce pe o cale ușoară și scurtă spre fericire”***.

Două căi se despart în pădure sau, mai degrabă, într-o librărie din Atena. Stoicul o alege pe cea mai dificilă.

Apropiindu-se de librar, Zenon rostește întrebarea care îi va schimba viața: „Unde găsesc un astfel de om?”. Adică unde să-l afle pe propriul său Socrate. Unde găsesc pe cineva care să-mi fie

* Vezi edițiile mai vechi în română intitulate *Amintiri despre Socrate*. (n.tr.)

** Xenofon, *Amintiri despre Socrate*, Editura Hyperion, 1990 (n.tr.)

*** *Ibidem*

învățător, așa cum marele filosof îi fusese învățător lui Xenofon. *Cine mă poate ajuta să aleg?*

Dacă nenorocul lui Zenon fusese să sufere acel teribil naufragiu, soarta îl răsplătise când îl condusese în acea librărie, ba chiar îi dăduse de două ori mai mult făcând ca tocmai atunci să treacă pe acolo Crates, un bine-cunoscut filosof atenian. Librarul și-a ridicat brațul și a arătat cu degetul spre acesta.

Ați putea spune că a fost vorba de destin. Stoicii de mai târziu cu siguranță ar fi spus asta. Eroul suferise o mare pierdere și, datorită acesteia, trecuse un prag spre a-și găsi adevăratul învățător. În același timp, a fost vorba de *alegera* făcută de Zenon – să intre în librărie după nenorocirea care-l lovise, să stea să-l asculte pe librar și, cel mai important, să nu se mulțumească cu simpla ascultare a unor vorbe. Nu, el și-a dorit mai mult. *A cerut* mai multe răspunsuri, a cerut să fie învățat mai mult, iar din această pornire s-a născut stoicismul.

Crates din Teba, asemenea lui Zenon, provenea dintr-o familie înstărită și era moștenitorul unei mari averi. De la Diogenes Laertios aflăm că, după ce Crates a privit o reprezentare a *Tragediei lui Telephos* – povestea regelui Telephos, fiu al lui Heracles, rănit de Ahile –, acesta și-a împărțit banii altora și s-a mutat la Atena pentru a studia filosofia. Acolo a ajuns să fie numit „Deschizătorul de uși”, scrie Diogenes*, „musafirul în fața căruia se dau de perete toate porțile” celor doritori să învețe de la marele filosof.

Atunci când elevul este gata, spune un vechi proverb Zen, învățătorul o să apară. Crates era tocmai omul de care avea nevoie Zenon.

Una din primele lecții ale lui Crates a ținut vindecarea lui Zenon de preocuparea pentru propria înfățișare. Dându-și seama că

* Diogenes Laertios, *Despre viețile și doctrinele filosofilor*, Editura Polirom, 1997, pp. 213-214 (n.tr.)

noul său discipol acorda prea multă atenție statutului social, Crates l-a pus să care o oală mare cu supă de linte prin tot orașul. Zenon a încercat să ducă oala pe ascuns, luând-o pe străzi lăturalnice pentru a nu fi văzut făcând o muncă atât de înjositoare.* Crates a dat de el și a spart oala cu toiagul, vărsând toată supa pe Zenon. Acesta din urmă, copleșit de rușine, a încercat să fugă. „De ce fugi, micul meu fenician?”, a răs de el Crates. „Nu ți s-a întâmplat nicio grozăvie.”**

Doar pentru că cineva are anumite temeri sau îndoieli legate de sine – sau a fost învățat greșit în copilărie – nu înseamnă că nu poate deveni extraordinar, în măsura în care are curajul (și mentorii) care să-l ajute să se schimbe. Bucurându-se de afecțiunea aspră a lui Crates, Zenon a depășit preocupările anterioare, devenind ceea ce soarta îl chema să fie.

Lăsând în urmă viața de negustor, Zenon a ales un nou mod de viață care îmbina cercetarea și reflecția cu cerințele unei epoci dominate de comerț, cuceriri și tehnologie. Pentru Zenon, scopul filosofiei sau al virtuții era „curgerea liniștită a vieții” – atingerea unui punct în care tot ceea ce facem este „în concordanță armonioasă cu spiritul călăuzitor al fiecărui om și cu voința celui care orânduiește universul”***. Grecii credeau că fiecare persoană avea un *daimon*, un spirit interior sau scop călăuzitor legat de natura universală. Iar Zenon spunea că acei oameni care trăiesc păstrând armonia între natura individuală și cea universală sunt fericiți, iar cei care nu – nu.

Încercând să ajungă la o astfel de armonie, Zenon a dus o viață simplă, nu foarte diferită de cea a rivalului său, Epicur, a cărui școală de filosofie debutase cu doar câțiva ani înainte de a lui Zenon.

* Lintea era considerată pe atunci un aliment al săracilor. Fără îndoială, Crates încerca astfel să provoace snobismul pe care Zenon îl dobândise crescând printre cei avuți.

** Citatul este preluat din *Despre viețile și doctrinele filosofilor*, p. 219. (n.tr.)

*** Fragmentul relevant din *Despre viețile și doctrinele filosofilor* este: „Și același lucru constituie virtutea omului fericit și cursul pașnic al vieții, când toate acțiunile promovează armonia geniului care conlucrează în omul individual cu voința aceluia care conduce universul”. (p. 237) (n.tr.)

Mesele acestuia din urmă cuprindeau de obicei pâine și miere, și uneori un pahar de vin. Locuia cu alți oameni și doar rar angaja servitori. Chiar și atunci când era bolnav, refuza încercările de răsfăț sau de schimbare a regimului său alimentar modest. Așa cum avea să spună un stoic de mai târziu, „Zenon credea că un om care gustă din mâncăruri sofisticate va pofti mereu la așa ceva, plăcerea asociată cu băutura și mâncarea creând în noi dorința de și mai multă mâncare și băutură”.

O existență simplă însemna și că Zenon era retras, preferând un mic cerc de prieteni adunărilor mari. Este bine-cunoscută isprava sa de a se sustrage de la o petrecere organizată de regele Antigonus (Zenon refuzând și invitațiile de a vizita curtea regelui). Ideile și le exprima succint, arătându-se nemulțumit de înflorituri retorice inutile. Era inteligent și amuzant, având obiceiul de a le cere străinilor bani, pentru a-i descuraja pe alții să-i ceară *lui* același lucru. Nu există vreun semn că etapa timpurie a vieții lui, petrecută în îndestulare și bogăție, l-ar fi răsfățat cumva sau i-ar fi insuflat un standard exagerat pentru ce înseamnă confortul. Dacă ar fi să observăm ceva, este faptul că pierderea banilor i-a arătat că aceștia nu sunt de prețuit și nu prea contează. Devenise un soi de proverb în Atena să se spună despre un om sobru, auster și disciplinat că „este mai cumpătat decât filosoful Zenon!”

După ce a învățat de la Crates și de la filosoful Stilpon din Megara, Zenon a devenit el însuși învățător – și, cum era și potrivit pentru un fost negustor, își ținea lecțiile chiar în *agora*. Acolo, între prăvăliile în care oamenii își vindeau și cumpărau mărfurile, Zenon discuta cu aceștia despre adevăratul preț al lucrurilor. În ceea ce era la propriu o piață a ideilor, el oferea ceva ce i se părea esențial – o filosofie de viață implicată, care putea să-i ajute pe oameni să-și găsească liniștea într-o lume care adesea era tulbure. Diogenes

Laertios scrie: „Dintre cele trei feluri de viață, contemplativă, practică și rațională, ei (stoicii) spun că trebuie să alegem pe cea din urmă, pentru că o ființă rațională este capabilă prin natură de contemplare și acțiune”.

Zenon s-a deprins să fie un învățător inventiv, laudându-și marfa, ca să spunem așa, laolaltă cu ceilalți negustori. La o cină cu un om care era cunoscut pentru că mânca atât de mult și de repede încât comensalilor nu le rămânea mare lucru, Zenon a înșfăcat o întreagă tavă cu pește și a dat de înțeles că va mânca de unul singur tot acel pește. Surprinzând privirea mirată a gazdei sale, el a spus: „Prin ce crezi că trec, atunci, cei care trăiesc alături de tine, dacă tu nu poți îndura lăcomia mea preț de o singură zi?”

Când un tânăr discipol a ajuns să atragă prea mulți admiratori, Zenon i-a poruncit să-și radă părul pentru a-i ține la distanță. Când un alt ucenic bogat și frumos, venit din Rhodos, l-a implorat să-i fie învățător – fără îndoială amintindu-i de el însuși la acea vârstă –, Zenon l-a pus să stea pe o bancă prăfuită, știind că hainele băiatului se vor murdări. Mai târziu, l-a trimis printre cerșetorii orașului, așa cum Crates îl trimisese și pe el prin oraș să care supă. Spre deosebire de Zenon, care îndurase umilințele și învățase din ele, acest elev pur și simplu a plecat. Zenon credea că înfumurarea este principala piedică în calea învățăturii, iar în acest caz s-a dovedit că avea dreptate.

Până la urmă, Zenon avea să-și mute activitatea în așa-numitul Stoa Poikile**, adică „porticul pictat”. Construit în secolul al V-lea î.e.n. (ruinele încă se pot observa, după 25 de secole), porticul pictat era locul unde Zenon și discipolii săi se adunau pentru a

* Despre viețile și doctrinele filosofilor, p. 246 (n.tr.)

** ποικίλη στοά – o colonadă al cărei nume ar putea fi redat și ca porticul „pestrîț”, vezi Despre viețile și doctrinele filosofilor – nota 21, p. 463 (n.tr.)

discuta. Inițial, acești ucenici au fost numiți „zenonieni”, însă este meritul ultim al modestiei lui Zenon și al caracterului universal al învățaturii sale că filosofia pe care a întemeiat-o nu a purtat, până la urmă, numele său. În loc de asta, o cunoaștem azi drept *stoicism*, un omagiu adus originilor sale unice.

Și nu este potrivit că vechii stoici au ales un *portic* drept inspirație pentru denumirea filosofiei lor și drept cămin? Nu au optat pentru un turn-clopotniță sau o scenă, nici pentru o sală de prelegeri fără ferestre. Porticul era o structură primitoare și accesibilă, un loc pentru contemplare, reflecție și mai ales prietenie și dialog.

Se spune că Zenon nu era prea răbdător cu leneșii sau cu încrezuții în portic. El dorea ca ucenicii săi să fie atenți și măsurati. Iar cei care veneau la el cu un sentiment exagerat al propriei importanțe fie îl pierdeau, fie erau trimiși la plimbare. Însă pentru cei care erau pregătiți și doritori, porticul era un loc al învățării și al îndrumării.

Din păcate, niciuna din operele lui Zenon nu ne-a parvenit, nici măcar cea mai importantă dintre acestea, *Republica*, ce respingea cu pricepere argumentele lui Platon din cartea cu același titlu. Ce știm despre această lucrare vine din sinteze ale unor oameni care au citit-o. Din acestea aflăm că primii stoici erau deosebit de înclinați către utopie. Mare parte din această viziune avea să fie respinsă de stoicii de mai târziu, care aveau să fie mai pragmatici. Totuși, din reflecțiile timpurii ale lui Zenon provine o idee care pare validă și azi, mai exact că „trebuie să considerăm că toți oamenii aparțin aceleiași comunități și de aceleiași societăți, și ar trebui să ducem o viață în comun și să avem o organizare în comun, ca o turmă care paște împreună și împarte iarba aceleiași pășuni”.

Zenon a avut și scrieri faimoase despre educație, natura umană, datorie, emoții, legi, *logos*, ba chiar și una cu titlul misterios *Probleme homerice*. Oare despre ce să fi fost lucrarea *Despre întreaga lume*? Și

ce minunat ar fi să putem citi *Amintirile despre Crates* consemnate de Zenon! Din păcate, tot ce ne-a rămas din aceste scrieri este câte un fragment sau câte un citat ici și colo.

Chiar și aceste frânturi sunt suficiente pentru a transmite multe învățături. În *Despre natura omului*, Zenon ne spune că scopul vieții este să trăim „în acord cu natura”, „ceea ce e același lucru cu o viață virtuoasă, virtutea fiind scopul către care ne mână natura.”* Tot el ar fi la originea zicalei că nu întâmplător omul este înzestrat cu două urechi, dar cu o singură gură**. Se presupune și că ar fi spus că nimic nu este mai respingător la un om decât înfumurarea, un astfel de comportament fiind și mai insuportabil în cazul celor tineri. „Mai bine să te poticnești cu picioarele decât cu limba.”***

Zenon a formulat primul cele patru virtuți ale stoicismului: curajul, cumpătarea, dreptatea și înțelepciunea. El considera aceste calități „inseparabile și totuși distincte și diferite între ele”. Nu știm unde și când a dat Zenon expresie acestor „Patru mari virtuți” în scris, însă impactul ideii este clar, pentru că ea apare în operele și deciziile luate de aproape fiecare dintre stoicii care i-au urmat.

Spre deosebire de mulți profeți, Zenon a fost respectat și admirat în timpul vieții sale. Nu a fost persecutat și nu a suferit autoritățile. I-au fost înmânate cheile fortificațiilor Atenei și a fost recompensat cu o coroană de aur și cu o statuie de bronz cât încă trăia.

Cu toată dragostea pe care i-a arătat-o Atena și cu toată dragostea pe care a oferit-o, în schimb, orașului, Zenon știa că are importanță ce înseamnă „acasă”. După ce a donat bani pentru restaurarea

* Diogenes Laertios, *Despre viețile și doctrinele filosofilor*, p. 237 (n.tr.)

** *Ibidem*, p. 224 (n.tr.)

*** *Ibidem*, p. 225 (n.tr.)